

УДК 141.201.2 (045)

Володимир Попов

ТЕОЛОГІЧНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ НАРОДЖЕННЯ “IDENTITAS”

У статті розглядається проблема походження слова “identitas” (ідентичність) в контексті тринітарних суперечок IV сторіччя. Висувається гіпотеза про те, що слово “identitas” було винайдено у арианських колах та первісно розумілося у атрибутивно-субстанційному значенні, яке стало на заваді його широкої популярності в ортодоксальному тезаурусі.

Ключові слова: “identitas”, “ταυτότης”, аріани, нікейці.

Popov V. The theological and philosophical context of an origin of “identitas”

Article is devoted a problem of an origin of a word “identitas” (identity) in a context Trinitarian disputes of IV century. The author puts forward a hypothesis that the word “identitas” has appeared in Arian circles and initially was understood in attribute– substantive sense that became the reason of absence of its wide popularity in the orthodox thesaurus.

Key words: *identitas, ταυτότης, arians, nicenians.*

Попов В. Теолого-философский контекст происхождения “identitas”.

В статье рассматривается проблема происхождения слова “identitas” (идентичность) в контексте тринитарных споров IV века. Выдвигается гипотеза о том, что слово “identitas” появилось в арианских кругах и изначально понималось в атрибутивно-субстанциональном смысле, что стало причиной отсутствия его широкой популярности в ортодоксальном тезаурусе.

Ключевые слова: “identitas”, “ταυτότης”, ариань, никейцы.

Слово “ідентичність” в наш час стало одним із найбільш поширених магічних слів-матафор, за допомогою якого ставиться й вирішується безліч проблем: від зміни статі та знайдення особистого щастя до розбудови нової державності та накрес-

лення ліній майбутніх збройних конфліктів. Воно стало однією з основних категорій соціального аналізу, а дискусії з приводу “ідентичності” неодмінною складовою історичних, соціологічних, антропологічних, гендерних та інших студій.

При зверненні до будь-якого філософського, психологічного або просто словника іншомовних слів, дізнаємося, що слово “ідентичність” походить від пізньолатинського слова “*identitas*”, яке, своєю чергою, веде свій родовід від звичайного займенника “*idem*” та, в кращому випадку, вказується на те, що воно виникає у IV сторіччі. Тобто “*identitas*” (тотожність) створюється внаслідок звичайної субстантивації досить поширеного слова “*idem*” (те ж саме, тотожне). У чисельних українсько- та російськомовних наукових трактатах, дисертаціях, статтях, присвячених “модній темі” ідентичності, та й у словниках не можливо знайти ні того, коли й за яких обставин виникає це слово, де воно вперше згадується, ні того, хто винайшов або вперше використав його.

У пошуках відповідей на ці питання звернемося до статті Дж. Барлоу (J. Barlow) “The emergence of identity/alterity in late Roman ideology”, що з’явилася у четвертому номері за 2004 рік відомого часопису “*Historia*”. Автор зокрема пише: “Грецьке поняття *tautotes* (“тотожність”), вводиться в латинську мову в контексті суперечки з приводу природи Трійці. Найраніше використання, знайдене TLL, знаходиться в листі Євсевія Нікомедійського (приблизно 320/21 року), впливового прихильника і пропагандиста Арія. Лист був перекладеним з грецького оригіналу, і широко розповсюджувався на Заході в умовах відсутності фіксованої аріанської доктрини. Латинська версія листа Євсевія цитується Кандидом, супротивником християнського неоплатоніка Марія Вікторина” [1, 501]. Треба зазначити, що саме останнього деякі дослідники вважають автором цього неологізму. Зокрема, американська дослідниця М. Морман (M. Mohrmann) вважає, що “найперше використання слова зафіксоване у четвертому сторіччі у римського християнського риторика Марія Вікторина” [2, 91].

Втім Дж. Барлоу посилається на відомості TLL – *Thesaurus Linguae Latinae* (Тезаурус латинської мови) – видання Бавар-

скої академії наук, що здійснюється з 1899 року, і є найбільш солідним джерелом з етимології та контексту використання слів у латинській мові (у тому числі й у так званій християнській або церковній латині). TLL вказує на перше вживання “*identitas*” у листі Кандида до Марія Вікторина (“*Candidi Ariani Epistola ad Marium Victorinum Rethorem*”), точніше у тій його частині, де Кандид цитує латинський переклад листа Євсевія Нікомедійського до найвідомішого ересіарха того часу Арія. Намагаючись надати філософської підтримки своєму тодішньому однодумцю, який, як відомо, висунув тезу про відмінність сутності Бога-Отця від народженого ним Сина, майбутній хреститель імператора Костянтина вказує на самототожність природи (*ipso identitatem naturae*) Бога-Отця, яка не притаманна Синові. Євсевій зокрема пише: “...якщо б він мав субстанцію від Отця та мав би від цього тотожність природи, але не один раз Святе Письмо говорить про народжених, але говорить це про єства абсолютно неподібні йому за природою” [3, 87]. Далі наводяться посилання на книги Ісаїї (1.2), Другозаконня та Йова, в яких мова йде про відмінність сутності Бога та всього, що “народжене” ним. Кандид, який “цитує” Євсевія на підставі цього намагається довести несумісність ідентичності (*identitas*) Бога з створеним ним світом, та й взагалі з актом народження як такого, оскільки він передбачає можливість певної зміни та руху. Слово “*identitas*”, яке використане було у своєму аккузативі (*identitatem*), має в наведеному уривку сенс тотожності як постійності об’єкта, його перманентності в часі, нерухомості й неподільності. Цей сенс цілком у дусі розуміння тотожного (*ταύτων*) Платоном у його діалозі “Тімей”.

Анонімний автор (можливо це був сам Кандид, або якщо, згідно з деяким дослідником, вважати його вигаданою особою – сам Марій Вікторин) перекладу листів аріанського Нікомедійського єпископа, який є справжнім “творцем” “*identitas*”, застосував субстантивізацію “*idem*” з цілком визначеною богословсько-політичною метою. Перетворення займенника, який відображав певне відношення (“тотожності”) на абстрактне ім’я зі значенням якості (“тотожність”), застосовується для позначення суверенного, онтологічно незалежного суб’єкта, яким, з погляду арі-

ан, є лише Бог-Отець. Тотожність-*identitas*, яка розумілася аріанами (як і більшістю “освіченої публіки” IV сторіччя) у платонівському сенсі перманентності в часі та неподільності й нерухомості, виступає його невід’ємним атрибутом. Будь-яке народження є порушенням цієї самототожності.

Марій Вікторин у своєму полемічному творі “Проти Арія” (*Adversus Arium*) намагається дати інше розуміння тотожності. Вона розглядається ним не як атрибут (бути тим самим), що притаманний незмінному у часі буттю, а як відношення (бути таким самим). Зокрема, Марій Вікторин пише, що Особи Святої Трійці “є відмінними та іншими, але в той же час, взяті загалом є й тотожними, та таким чином вони одночасно й тотожні й інші (*et eadem et altera*); і це подвійним чином: вони або інші у тотожності, або тотожність (*identitas*) у іншості” [4]. Наведений фрагмент є другим випадком використання слова “*identitas*”, причому в іншому, релятивному сенсі. Джерелом цього розуміння виступає діалектика тотожності та іншості, що проводиться Платоном у діалозі “Софіст”, яка застосовується тут для обґрунтування нікейського догмату єдиносутності трьох Осіб Святої Трійці.

Проте Марій Вікторин не завжди дотримується цього тлумачення тотожності, повертаючись до атрибутивної інтерпретації, яку використовували й аріани, у іншому творі “*De generatwne Divini Verbi*” (Про народження Божественного Слова). Згідно з християнським ритором, на відміну від Бога-Отця, що перебуває в спокої та тотожності, Син та Святий Дух є єдиним рухом, який, проте, має різну спрямованість: Син – рух спадний (*descensio*), чи що йде від Батька, а Св. Дух – висхідний (*ascensio*), що повертається до свого джерела, тобто Бога-Отця. Таким чином, Марій Вікторин у своїй тріадології намагався поєднати два підходи розуміння ідентичності: релятивний – у неоплатонічній діалектиці тотожності й іншості та атрибутивний у вченні про Бога як надбуттєве самототожне Єдине.

Однак цю спробу навряд чи можна вважати успішною. Складні уможлядні спекуляції не знайшли повного розуміння серед сучасників-одновірців. Тріадологічна термінологія рим-

ського ритора-неоплатоника, який в похилому віці навертається до християнства, не була прийнята у повному обсязі не тільки до офіційної догматики християнської церкви (яка надавала перевагу поняттю “єдиносутність-consubstantialitas”), але й патристичної богословської епістемі, незважаючи на той вплив, який справило його вчення на отців-засновників західного католицького філософування Августина та Боеція. Народжене у полеміці аріан з нікейцями слово “identitas” не прижилося зразу ж у латиномовній патристиці саме з причини його підозрілого аріансько-неоплатонічного присмаку, який притаманний йому у полеміці Кандида (Євсевія Нікомедійського) та Марія Вікторина. Його немає й у словникові Ієроніма та Августина. На його використання натрапляємо лише у середині V сторіччя у диякона Рустика у його коментарях на рішення Халкідонського собору (451 рік) і, у широкому вжитку, в найбільш визначного пізньоримського філософа Боеція. І лише згодом, коли антиаріанські пристрасті вляглися, з “легкої руки” останнього римського філософа ця “позашлюбна дитина” римської християнської екзегези була “усиновлена” схоластиком.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Barlow J. The emergence of identity/alterity in late Roman ideology // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 53, No. 4 (2004).
2. Mohrmann M. E. On Being True to Form // Carol R. Taylor & Roberto dell’Oro, eds. *Health and Human. Flourishing: Religion, Medicine and Moral Anthropology*. – Washington, 2006.
3. Marius Victorinus. *Theological Treatises on the Trinity* // Transl. by Mary T. Clark: Catholic University of America Press. – Washington, DC, 2001.
4. Candidi Ariani Epistola ad Marium Victorinum Rethorem // http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0362_0372_Victorinus_Afrus_-Candidi_Ariani_Epistola_ad_Marium_Victorinum_Rethorem__MLT_.pdf.html.